

A magyar irodalomtörténetírás mai helyzete

Irta CSABAI TIBOR—KLANICZAY TIBOR

Irodalomtörténetírásunk a fordulat éve óta egyre erőteljesebben igyekszik betölteni azt a feladatot, melyet szocializmust építő országunk reá ró: azt tudniillik, hogy marxista szemlélettel értékelje irodalmi múltunk hagyományait s irodalmi jelenünk fejlődésének fő mozzanatait. Igyekezett megtisztítani az irodalmi köztudatot a régebbi gyökerű, de különösen a felszabadulás előtti évtizedekben egyenesen társadalom- és népellenessé váló tudománytalan nézetektől, ferdítésektől, s azon volt, hogy a marxista—leninista világnézet segítségével az álproblémák helyett a valódiakra, a talmi értékek helyett az igaziakra, álnagyságok helyett a haladás tényleges irodalmi harcossaira irányítsa a figyelmet. S igyekezett — bár ezen a területen maradt a legtöbb pótolnivaló — segítségére lenni jelenkori irodalmunknak a szocialista realizmus megvalósításáért folytatott harcában.

Irodalomtudományunk most különösen nagy feladatok és lehetőségek előtt áll: megalakul a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete, ez év őszén irodalomtörténeti kongresszust rendez a Magyar Tudományos Akadémia és az Irodalomtörténeti Társaság, megkezdődik a négykötetes marxista—leninista magyar irodalomtörténet munkálatainak befejező szakasza. E nagy feladatok különösen szükségessé teszik, hogy mérlegre tegyük azt a sokrétű és gazdag munkásságot, melyet irodalomtörténészeink az utóbbi években kifejtettek.

I

A marxizmus—leninizmus szellemében megújult szervezett irodalomtörténeti kutatómunka a fordulat évében, 1948-ban indult meg. A politikai és gazdasági téren jelentkező reakciós erők visszaszorításával és fokozatos megsemmisítésével párhuzamosan a marxizmus eszméinek és módszerének térhódítása, az ellenséges áramlatok és intézmények felszámolása megteremtette a lehetőségét annak, hogy irodalomtudományunkban is bekövetkezzék a fordulat, itt is győzedelmeskedjék a marxizmus—leninizmus világszemlélete.

Új irodalomtudományunk természetesen nem a semmiből született, s bár jellegében, történeti és tartalmi szempontból nézve a

folyamatosság megszakadását, új minőség létrejöttét is jelenti, mégsem előzmény nélküli; némileg támaszkodhatott a polgári korszak örökségére is. Számos irodalomtörténészünk gazdagította a felzabradulás előtt jelentős eredményekkel, felismerésekkel tudományunkat, s ha teljesítményeiken érződik is az idealista szemlélet torzító hatása, gazdag anyagismerettel párosult józanságuk megóvta őket a gyökerükben hamis konstrukcióktól. A polgári módszertan és szemlélet keretei között a maximumot Horváth János érte el; több jelentős művére — elsősorban az irodalmi népiesség történetét elemző monográfiájára, a régi magyar irodalom első századait rendszerező könyveire — s valamennyi tanulmánya egyes részeredményeire, elemzéseire ma is támaszkodhatunk, nem mellőzve természetesen a marxista kritikát, melynek elsőrangú kötelessége kiemelni a használhatót és megtisztítani a torzulásoktól, tisztább fényben mutatva fel ezzel az idealista szemlélet következtében nem helyes összefüggésben beállított írókat és műveket.

A polgári korszakra azonban elsősorban nem az a jellemző, hogy számottevő értékeket, hanem inkább az, hogy a hamisítások és torzítások özönét s emellett hallatlan eszmei-módszertani zűrzavart hagyott ránk.

A két világháború közötti korszakban a módszerek és irányzatok kaotikus forrongása gátolta az irodalomtudomány fejlődését. A filozófiai megalapozottság hiánya miatt széles körben terjedt el az a felfogás, hogy a törvényszerűségek feltárására képtelen, illetve azok kutatásáról elvszerűen lemondó, perspektívtalan pozitívizmus, a sokszor egészen jelentéktelen adatok felderítéséért kifejtett szenvedélyes buzgalom adhat csak reális, tévedéstől mentes képet irodalmunkról. Amikor pedig az ismeretelméletileg és történetfilozófiailag jellegzetesen német alapvetésű, reakciós szellemtörténet előállt a maga torz és üres konstrukcióival — mintegy védekezésül —, még sivárabb adatbogarászó módszertan lett úrrá a pozitivisták között. Irodalmunk lényeges problémáinak megoldása helyett érdektelen, periférikus jelenségek pepecselő kidolgozása folyt, irodalmunk nagyjai és fejlődésének nagy mozgalmi nem éltető, erőfő forrásként táruktak fel a jelen és jövő számára, hanem egyre inkább holtta dermedtek. Arany János megvető szavai illenek az efféle kutatásra és kutató típusra:

És te szellemfukar, ki rideg falak közt
Gyűjtesz a penésznek halott tudományt,
Kit nem érdekel a hitvány földi ember,
Mig a hold lakói állapotja bánt:
Nagy lélek, eredj, dobd a sírra kövedet,
Vagy kőnél keményebb szívtelen könyvedet!

(Czakó sírján)

A pozitívizmusról is veszedelmesebb irányzat volt a szellem-történet, mely — kirívó formájában — irracionálisával, idealizmusával, a tudományos világnézet elleni aktív fellépésével, a múlt reakciós tendenciáinak, alakjainak és eszméinek idealizálásával, a haladás erőinek diszkreditálásával — az ellenforradalmi reakció apologetikájának feladatát vállalta és szervesen összefonódott a fasiszta fajmítosszal. Reakciós legendák egész sorát agyalta ki ez az irányzat; áltípusokkal és álkorszakokkal, fetiszizált stílusirányzatokkal igyekezett elleplezni irodalmunk valóságos összefüggését a társadalmi fejlődéssel, a dolgozó nép harcával, s míg egyrészt a „keresztény-germán kultúrközösségbe” tartozásunkat hirdette, a nyugati burzsoá dekadenciát dicsőítette, másrészt az „egyedül vagyunk” mélységesen pesszimista és hazug világnézetét is terjesztette, egyaránt táplálva ezzel a kozmopolitizmust és a provinciális, nacionalista önteltséget. Persze, szellemtörténeti módszerekkel dolgozó irodalomtörténészeink jelentős része mentes tudott maradni a szellemtörténet említett végkövetkeztetéseitől, ám a módszer súlyos korlátai között alkotó energiájuk csak kis mértékben bontakozhatott ki s jelentős eredményeket nem a szellemtörténet segítségével, hanem azon áttörve értek el.

Pozitívizmus és szellemtörténet: elsősorban ezzel a két ellentétes irányzattal kellett és bizonyos vonatkozásban kell még ma is megküzdenie, győzelmes kritikai harcban megmérkőznie a marxista irodalomtudománynak. A pozitívizmus és a szellemtörténet azonban csak a fő vonalakat jelzi: mindkét irányzat rendkívül sokféle formában jelentkezett, gyakran csapott át egymásba, más szóval, a legkülönbözőbb árnyalatú polgári világnézeteknek szolgált módszertani alapul. A pozitivisták és a szellemtörténészek között egyaránt voltak klerikálisok, nacionalisták és kozmopolita komparativisták, sőt narodnyikok is. A frontok, az elvi irányzatok és módszerek az elméleti érdeklődés, az önálló magyar filozófia és esztétika hiányában nem különülhettek el egymástól világosan, nem kaphattak jellegzetes körvonalakat, és már ez is felhívja a figyelmet a látszólagos különbségek ellenére meglevő egység forrására: a közös ismeretelméleti-világnézeti gyökerekre. A marxizmus egyedül tudományos világnézetétől és módszertanától elzárt magyar irodalomtudomány éppen ezért képtelen volt nemzeti irodalmunk valóságos történetének feltárására, az igazán lényeges összefüggések elemzésére.

Az irodalomtörténeti munka azonban nemcsak az értékelésből áll, ez csak a munka koronája; az értékelést meg kell előznie az adatok gondos feltárásának, a szövegek kritikai felülvizsgálatának, a filológiai problémák megoldásának és a részletek tisztázásának. Olyan országokban, ahol a tudományos szervező munka magasabb színvonalon állt, ennek az alapvető munkának jó részét már a polgári irodalomtudomány elvégezte, a mi polgári irodalomtörténet-írásunk viszont e téren is temérdek elintézetlen feladatot hagyott

maga után. A felszabaduláskor alig rendelkezünk megbízható kritikai szövegkiadásokkal; számos nagy írónk életrajzához még az adatok sem voltak összegyűjtve, a levéltárak és kéziratárak nem voltak kellőképpen átkutatva stb. Mindezt szintén marxista tudományunknak kellett, illetve kell pótolnia. A polgári irodalomtörténet gyengeségére mutat az is, hogy irodalmunk történetének nem készült el egyetlen tudományos szintézise sem. Az előbb említett országokban a polgári tudomány a maga módján eljutott a szintézishez, és bár e polgári szemléletű összefoglalások a marxista tudomány számára egészükben elfogadhatatlanok — a polgári szintézis megléte mégis nagymértékben megkönnyíti a marxista irodalomtörténészek munkáját. Nálunk csak Pintér Jenő tett kísérletet egész irodalmi múltunk anyagának rendszerezésére, de kilenc vaskos kötetére nem tekinthető — alcíme ellenére — sem „tudományosnak”, sem „rendszerezésnek”. Valóban tudományos rendszerezést — ha polgári korlátokkal is — csak Horváth János kezdett meg, de vállalkozása — sajnos — torzó maradt. És végül: a régebbi irodalomtörténetírás, miközben egyes írók, egyes korszakok (főleg a jelentősebbnél távolabb esők) vizsgálatára nagyobb erőt koncentrált és ott jelentős eredményeket is ért el, más korszakokat teljesen elhanyagolt. Így szinte mellőzte — a „távlathiány” hazug ürügyével — a XX. század irodalmának feldolgozását. Mindaz, ami legújabb irodalmunk vizsgálata és értékelése terén mégis történt, szinte kizárólag a hivatalos irodalomtudomány körein kívül álló írók, kritikusok érdeme.

A magyar irodalomtudomány irodalmunk történetére vonatkozó marxista útmutatással a felszabadulásig felette kis mértékben rendelkezett. Révai József és Lukács György néhány korábbi és szélesebb szakkörökben is csak 1945 után ismeretessé váló tanulmánya mégis felmérhetetlen elméleti-módszertani és konkrét gyakorlati segítséget jelentett, s szinte kiindulópontjává vált az irodalomtörténeti munkának. Az ő régebbi és most egyre-másra napvilágot látó új tanulmányaik jelölték meg elsőnek irodalmi múltunk központi alakjait Petőfiben, Adyban és József Attilában, ők mutattak elsőnek ragyogó példát, jó néhány elsőrangúan fontos kérdésben a helyes összefüggések felmutatásával a marxista esztétika alkotó alkalmazására, ők bizonyították be — egy újszerű irodalomtörténeti típus és magatartás dokumentálásával is — a marxista tudomány fölényét még a legfejlettebb polgári tudománnyal szemben is. A párt álláspontját, a párt világnézetét képviselő cikkek játszották a legnagyobb szerepet a fordulat éve előtti átmeneti korszakban a polgári múlt örökségével terhes magyar irodalomtörténetírás új vágányokra állítása, s ami ezzel egyet jelent: egész irodalmi múltunk gyökeres revíziójának megindítása terén. Ezek mellett a közvetlen magyar irodalomtörténeti útmutatások mellett az új magyar irodalomtörténetírás ügyét előrevitte a közvetett segítség számos formája is. Így támaszkodhatott a marxizmus—leninizmus klasszikusainak az

irodalommal kapcsolatos nyilatkozataira, az élenjáró szovjet irodalomtudomány eredményeire és tapasztalataira, a magyar történelem egyes korszakainak mindinkább szaporodó marxista feldolgozásaira. A helyes értékelés kiindulópontjává válhatott számos esetben forradalmi-demokrata íróinknak kortársaikról és elődeikről alkotott ítélete, melyet a polgári tudomány előszeretettel mellőzött. Mindezek birtokában és a polgári irodalomtudomány értékeit felhasználva, az új marxista irodalomtörténetírás sikeresen kezdhetette és kezdte meg munkáját.

II

Ez az irodalomtörténetírás nemcsak világnézetében különbözött a korábitól, de egész struktúrája, szervezete átalakult. A polgári korszakban az irodalomtudománynak jóformán nem voltak szervezeti bázisai. Irodalomtörténeti tudományos intézet hiányában az irodalomtörténészek egybefogását a Magyar Irodalomtörténeti Társaság kísérte meg, nem sok eredménnyel. A Magyar Tudományos Akadémia irodalmi hagyatékunk feltárása érdekében jelentős vállalkozásokat kezdett a múlt században, de ezek nagy része az utolsó 30—40 évben abbamaradt. Az irodalomtörténeti tevékenységet a tervszerűség teljes hiánya, a legnagyobb anarchia jellemezte.

1948-ban egy egészen új típusú magyar irodalomtudomány jött létre. A népi demokratikus állam az irodalomtörténeti munka számára nagy lehetőségeket teremtett. A megújított Magyar Irodalomtörténeti Társaság fontos, elismert szervezetté vált, és jelentős állami anyagi támogatásban részesül. A Magyar Tudományos Akadémia anyagi segítsége lehetővé tette számos nagy vállalkozás megindítását; ösztöndíjakkal, kutatási prémiumokkal pedig az egyéni kutatómunkát serkentette nagymértékben. Az Akadémia Irodalomtörténeti Főbizottsága egyre inkább olyan szervvé vált, amely képes az egész országban folyó irodalomtörténeti kutatómunka egységes irányítására. A szovjet tudomány eredményeinek menél alaposabb megismerése és felhasználása, valamint általában a külföldi irodalomtudomány eredményeinek hasznosítása végett az Akadémia létrehozta az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központot. A tudományos minősítések és az aspirantúra bevezetése jelentős anyagi támogatást jelentett kutatóinknak, és megteremtette a tudományos utánpótlás legmagasabbrendű formáját. Az Akadémia és más kiadóvállalatok lehetővé tették nagy klasszikus íróink kritikai szövegkiadásainak, monográfiáknak, folyóiratoknak a megjelenését. Végül az Akadémia a hazai irodalomtudomány fellendülése érdekében most megteszi a régóta várt legfontosabb lépést is: felállítja e tudományág akadémiai kutatóintézetét.

Az új magyar irodalomtörténetírás egyik jelentős eredménye, hogy az Irodalomtörténeti Társaság, illetve az Akadémia vezetésével létrejött és megszilárdult az irodalomtörténeti munka tervszerű-

sége. Anarchia és terv: a polgári, illetve a szocialista tudományosság alapvető sajátosságai. Az irodalomtörténeti munka tervszerűvé alakulása tehát annak a jele, hogy az irodalomtörténetírás útban van afelé, hogy szocialista típusú tudománnyá váljék.

A tudomány tervezése — különösen a társadalmi tudományok esetében — bonyolult és sajátos feladat. Rendkívül rugalmas tervezést kell megvalósítani, hiszen az irodalomtörténet szoros összefüggésben áll az élő irodalommal, érzékenyen kell reagálnia a kulturális életben bekövetkezett változásokra, egyre újabb és újabb feladatok megoldását kell célul kitűznie. Ugyanakkor számításba kell venni, hogy egy ma megkezdett nagy munkálat eredményei majd 5—6 év múlva állnak rendelkezésünkre, s ezért nem lehet a tervezést a pillanatnyi fontosság elvének kizárólagosan alárendelni. Az éppen legsürgősebb feladatok mellett nagy erővel kell dolgozni olyan munkálatokon is, melyek önmagukban nem mutatósak, melyekből kevés közvetlen haszon származik, de amelyek alapot adnak a következő évtized nagy hatóerejű elvi eredményeinek. Ezért helytelen például az a felfogás, amely afféle burzsoá csökevénynek minősíti a részletkutatásokat, a szövegkritikai munkát, az alapvető filológiai feladatok megoldását.

Irodalomtörténetírásunk legyőzte a tervezés gyermekbetegségeit és kialakította a tervezés helyes módszerét. Ma már egyre egészségesebb az arány a különböző típusú irodalomtörténeti munkálatok között: sorra jelennek meg a nagy íróinkról szóló összefoglaló monográfiák, s találkozhatunk már olyan művekkel is, melyek egy-egy korszak vagy irodalmi áramlat fejlődését tárgyalják. Mind emellett nagy arányokban folyik az ismeretlen irodalmi emlékek és irodalomtörténeti adatok összegyűjtése és feldolgozása, klasszikus íróink műveinek új szövegkritikai kiadása és filológiai vizsgálata. Legfeljebb a bibliográfiai munka mutat viszonylagos elmaradást — nem kis mértékben hátráltatva ezzel a kutatómunkát.

Míg a tervezésben és a terv végrehajtásában a különböző típusú munkálatok helyes aránya már megvalósult, addig a tematika egészséges arányairól még nem beszélhetünk. Az irodalomtudomány első ötéves terve fő feladatként legnagyobb íróink igazi arcának megrajzolását, a különféle irodalmi irányok harcainak, az irodalmi szemlélet alakulásának és az irodalom és politika kapcsolatának vizsgálatát, valamint a műfaji és stílustörténeti kutatásokat jelölte meg. A terv célkitűzései feltétlenül helyesek voltak, a terv végrehajtása során azonban súlyos aránytalanságok mutatkoztak. A fenti célok megvalósítása érdekében tervezett tanulmányok és monográfiák száma oly nagy volt, hogy azoknak csak egy része készülhetett el, a megjelent művek túlnyomó része viszont egy-egy író monográfiája volt, vagyis csak a terv legelső fő feladatának megoldását jelentette. Az elmúlt évek tematikai hibái között ezért talán az első helyen kell említeni, hogy a kutatás túlzottan csak a nagy írók helyes portréjá-

nak a megrajzolására törekedett, s ezzel az irodalomtörténetet összevéteztette a nagy írók panteonjával. E portré-kultusz következtében az irodalmi fejlődés objektív történeti folyamatának feltárására a kelleténél kevesebb kísérlet történt, s csak az utóbbi években került ez a feladat hangsúlyozottan előtérbe. A formalizmus és a kozmopolitizmus veszélyének elkerülése végett kutatásunk erősen elhanyagolta a formai kérdések, illetve a világirodalmi összefüggések vizsgálatát, s ezzel sok esetben szem elől tévesztette az irodalom művészet jellegét, illetve provincializmusba tévedt. E hibák kijavítása azonban már néhány éve nagy erővel megindult, s ma már nem mondható általánosnak. Az egyik legsúlyosabb fogyatékoság legnagyobb költőnknek, Petőfinek és a legújabbkori magyar irodalom kutatásának kezdeti háttérbe szorulása volt. Kulturális forradalmunk és élő irodalmunk szempontjából természetesen Petőfi középpontba állítása és a legújabb évtizedek irodalmának helyes értékelése a legfontosabb. Ennek ellenére e téren már a terv is hiányos volt, s ebből is kevés valósult meg. Az Akadémia I. osztályának a XX. századi kutatás megjavítása céljából 1954-ben hozott határozata ugyan jelentős változás kiindulópontja lett, de ennek eredményei igazában csak az elkövetkezendő években érnek majd be. A Petőfi-kutatás elmaradottságának felszámolása pedig még csak most kezdődött el.

Van végül a tematikának egy olyan hiányossága, melynek el-tüntetése még a fentieknel is kevesebb történt: az irodalom-elméleti munka elmaradottsága. Révai és Lukács elvtárs munkásságát nem számítva, csak szoros kivétellekppen készültek és készül-nek irodalomelméleti munkák és tanulmányok. Ezt csak részben magyarázza a sürgető, konkrét irodalomtörténeti feladatok hallatlan nagy száma, és csak részben menti az a körülmény, hogy a megjelent fontosabb irodalomtörténeti művekben kutatóink gyakran figyelemre méltó elméleti megállapításokat is tettek. Az irodalomelméleti munka viszonylagos elmaradottsága egész irodalomtudományunk bizonyos elméleti fogyatékoságainak is a jele.

III

Irodalomtörténetírásunk eredményeit akkor mérhetjük fel reá-lisan, ha a jelenlegi helyzetet ahhoz viszonyítjuk, amit a polgári iro-dalomtudomány örökül hagyott, s melyet fentebb jellemeztünk. Ha a polgári tudomány által hátrahagyott megoldatlan kérdések soka-ságát, számos területen a kutatás teljes elmaradottságát, az ideológiai zűrzavart és a szintézis hiányát tekintetbe vesszük, akkor jelentős eredménynek kell tartanunk, hogy irodalomtörténetírásunk rövid 6—7 év alatt eljutott a magyar irodalomtörténet nagyméretű összefog-laló marxista szintéziséig. Az új marxista—leninista összefoglaló iro-dalomtörténet — amely egyben az első, irodalmunk egész fejlődésén

végighaladó tudományos szintézis — ma már nem utópia, hanem az elkövetkező 1—2 év alatt megvalósítható feladat.

A párttól és államunktól kapott elvi és anyagi támogatás lehetővé tette az irodalomtörténeti kutatómunka soha nem látott szélességű kibontakozását. A tényleges kutatómunkát végző irodalomtörténészek száma ma már megközelíti a 200-at, s ez a jelentős tábor számottevő produkciót tud máris felmutatni, s még nagyobb a jelenleg készülő munkák száma. Persze, egy tudomány előrehaladását nem lehet a mennyiségen keresztül mérni, de amikor óriási mulasztásokat kell pótolni, amikor az anyaggyűjtő és filológiai aprómunka hiányosságai az elvi értékelő munka sikerét veszélyeztetik, a különböző típusú feladatok megoldásán dolgozó kutatók mennél nagyobb száma önmagában is nagy értékű tény.

A nagyszámú, jól képzett kutató munkájának sikere elsősorban annak köszönhető, hogy túlnyomó többségük a marxizmus—leninizmus világnézetét és tudományos módszerét követi, vagy legalábbis ahhoz közeledik. Mai irodalomtörténetírásunk éppen a marxizmus—leninizmus segítségével tudja egyre teljesebben betölteni az igazi tudomány szerepét. Míg a pozitívizmus teljesen lemondott az objektív összefüggések feltárásáról s így a fejlődés tendenciáinak megmutatásáról, addig a marxista—leninista irodalomtudomány abból indul ki, hogy valóban tudományos értékítélet lehetetlen a társadalmi fejlődés és az irodalmi jelenségek között levő összefüggések megismerése nélkül. S amíg a szellemtörténet különféle állandóságok konstrukciójával igyekezett kitölteni a szűklátókörű anyagkutatás-hagyta űrt, addig az új irodalomtörténeti törekvések olyan filozófiai útmutatásra támaszkodhattak, melyek objektív jellegét maga a történelem, az élet alakulása igazolta. Ez természetesen nemcsak az addig oly annyira elhanyagolt társadalmi vonatkozások feltárásában lendítette előre az irodalomtudományt, hanem befolyásolta a munka egész folyamatát. Régi problémákra új fényt vetett, s olyan kérdéseket segített megoldani, melyeket a polgári tudomány még felvetni sem tudott. Gondoljunk például Révai József Ady-tanulmányaira. A marxista módszer itt nemcsak új oldalról mutatta be nagy költőnk életművét, nemcsak azt „fedezte fel”, hogy Ady a „forradalom viharadara”, a forradalomra készülő magyar társadalom tükrözője, hanem *éppen ennek* segítségével, az alapkérdés tisztázásával elvezetett életműve ellentmondásainak megmutatásához és megokolásához, kulcsot adott szimbolum-világának ajtajához, sőt hozzásegített az egész kor irodalmának helyes értékeléséhez is.

Irodalmunk kezdeteitől egészen a jelenkorig haladva, hosszasan lehetne felsorolni azokat a kutatásokat, melyek egy-egy író, egy-egy műfaj vagy korszak képét alapvetően megváltoztatták, akár új anyag felkutatása, akár helyesebb értékelés következtében. Középkori irodalmunk képe például teljesen megváltozott az Árpád-kori latin nyelvű irodalmunkra, a középkori magyar lovagregényekre, anyanyelvű

irodalmunk keletkezésére, a huszita irodalomra és a középkori magyar nyelvű lírára vonatkozó kutatások következtében. A XVII—XVIII. századi költészetünk szétszórt, jórészt ismeretlen, s szinte alig feldolgozott anyagának összegyűjtése és részben rendezése megtörtént, s megkezdődött a feldolgozása. Szinte egészen új, ismeretlen világ bontakozott ki előttünk a kuruckor irodalmának feltárása következtében, és jelentős új anyagot tártak fel a magyar felvilágosodás korának kutatói is. A XIX. század második fele rendkívül differenciált, bonyolult irodalmi fejlődésének gondos vizsgálata, a polgári irodalomtörténetírás által szinte elfelejtett korabeli írók munkásságának alapos felmérése és értékelése úgyszólván az utóbbi évben indult meg és máris nagy eredményekkel dicsekedhet. Mindehhez társul íróink munkásságának feldolgozása és új, marxista értékelése. Janus Pannonius, Balassi, Zrínyi, Bessenyei, Csokonai, Batsányi, Fazekas, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös, Arany, Jókai, Mikszáth, Vajda élete és életműve, mind egy-egy új — nagyjából már megjelent, részben befejezés előtt álló — monográfia tárgyai. Ha nagy íróinkal kapcsolatban számos kérdés még tisztázásra vár is, s a megjelent munkák is sok helyütt korrekciókra szorulnak — irodalmunk e nagy haladó alakjai helyes marxista értékelésének alapvetése megtörtént. Sorozatos vitákon a tisztázáshoz közeledett irodalmunk nagy történelmi áramlatainak értékelése, így a humanizmus, a reformáció, a felvilágosodás és annak előzményei, a romantika kérdései. Az ez év őszén megtartandó irodalomtörténeti kongresszus pedig a realizmus fejlődésének megvitatását tűzte napirendjére.

A polgári irodalomtörténetírás által leginkább elhanyagolt XX. századi irodalom feldolgozása érdekében is nagy erővel indult meg a munka. A század három óriása: Ady, Móricz és József Attila munkásságának részletes feldolgozása a felszabadulás óta vált irodalomtörténetírásunk központi ügyvé. Hagyatékuk, írásaik összegyűjtése és kritikai kiadása, életük és munkásságuk monografikus feldolgozása a kutatómunka előterében áll. A már megjelent Móricz-, a részben megjelent Ady- és a készülő József Attila-monográfia mellett elkészült Juhász Gyula és Tóth Árpád monográfiája, s készülöben van Radnóti és Illyés Gyula munkásságának összefoglaló feldolgozása is. Irodalomtörténetírásunk adósságai a XX. századdal szemben persze jelenleg még nagyobbak a törlesztéseknél, de miután itt a munkát majdnem előlről kellett kezdeni, nem becsülhetők le az eddigi eredmények sem.

Irodalomtörténetírásunk számottevő eredményének könyvelhetjük el a nagymértékben kibontakozó s egyre magasabb színvonalú szövegkritikai munkát. A hamisításoktól, torzításoktól, szövegromlásoktól mentes irodalmi szövegek kritikai kiadása az értékelő munka szinte nélkülözhetetlen kiindulópontja. E tekintetben, a régi irodalom egyes alkotásait kivéve, a polgári irodalomtörténetírás vajmi keveset tett, vagy legjobb esetben fél munkát végzett. A szovjet irodalomtörténetírás példája is arra figyelmeztet, hogy haladó irodalmi örök-

ségünk kritikai közzététele marxista irodalomtörténetírássunknak egyik elsőrendű feladata. S ha tekintetbe vesszük, hogy megjelent, részben megjelent, előkészületben van, illetve közvetlenül a munkálatok megindítása előtt áll Janus Pannonius, Bornemisza Péter, Balassi, Rimay János, a régi magyar dráma, a régi magyar költészet, Rákóczi Ferenc, Csokonai, Batsányi, Fazekas, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Sárosi Gyula, Mikszáth, Jókai, Ady, Móricz Zsigmond, Juhász Gyula, József Attila műveinek kritikai kiadása, akkor megállapíthatjuk, hogy irodalomtörténetírássunk egyre biztosabb alagra épülhet a továbbiakban.

Végül nem kis jelentőséget kell tulajdonítanunk az irodalomtörténeti szintézis kialakulásához vezető közvetlen lépéseknek. Az egyes írókkal, alkotásokkal, jelenségekkel foglalkozó könyvek és tanulmányok is egyre inkább arra törekednek, hogy az egyes problémák vizsgálatán túl igyekezzenek azokat a kirajzolódó szintézis kereteibe is beállítani. Tankönyvekben, egyetemi jegyzetekben és a befejezéshez közeledő népszerű magyar irodalomtörténeti összefoglalásban irodalomtörténetészeink már komoly előrehaladást értek el a szintézis kialakításában. Elősegítette ezt a magyar irodalom periodizációjának többszöri — bár még mindig nem lezárt — megvitatása és hozzávetőleges kialakítása, és a szintézis szempontjait kell továbbfejlesztenie a realizmus kérdéseit megvitató idei irodalomtörténeti kongresszusnak is.

Ha a legnagyobb íróink és irodalmi irányzataink értékelésében elért eredményeket és a szintézis körvonalainak kialakulását tekintetbe vesszük, akkor bizvást elmondható, hogy irodalomtörténetírássunk az elmúlt években nem végzett rossz munkát. Az elért eredmények értékét még fokozza az a tény, hogy mindez szétforgácsolt állapotban, megfelelő szervezeti keret: kutatóintézet nélkül valósult meg.

IV

Megújhodott irodalomtörténetírássunkat egészében a marxizmus—leninizmus szelleme hatja át. A marxizmus jegyében létrejött tudományos egységfronton belül azonban tarka, sokrétű képet találunk: jelesebb marxista irodalomtörténetészeink — a gyakorlatban — szinte mind másképpen alkalmazzák a marxizmus—leninizmus tételit. A hazai marxista irodalomtudomány megteremtésére különböző utakon indultak el kutatóink, s ezért erények és hibák sajátos és mindig különböző módon keverednek munkáikban. Egészséges jelenségnek kell tekintenünk ezt a sokszínű elindulást, mert alapot adhat a nézetek és módszerek tisztázásának, s már kezdettől fogva ékesen példázza a marxizmus módszere által nyújtott új távlatok s lehetőségek páratlan gazdagságát. Irodalomtörténetírássunk azonban e forrongó, sokszor kísérletező stádiumából csak akkor fog egy elvileg teljesen biztos talapzaton álló tudomány magaslatára jutni, ha a

tudományos kritika és az elvi viták tüzeiben a hibás jelenségek elválnak a követendőktől.

Ennek a célnak az érdekében mérlegre kellene tennünk valamennyi nagyobb igényű újabb irodalomtörténeti munkánkat. Gondolunk itt elsősorban Király István *Mikszáth Kálmán*, Sötér István *Eötvös József*, Nagy Péter *Móricz Zsigmond*, Komlós Aladár *Vajda János*, Horváth János *Árpádkori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái*, Waldapfel József *Irodalmunk a felvilágosodás korában*, Bóka László *Ady Endre élete és művei, I.*, Szauder József *Kölcsey Ferenc* című monográfiájára, továbbá Barta János, Kardos Tibor, Tolnai Gábor, Turóczi-Trostler József és mások több fontos tanulmányára. Ennek a közleménynek a keretében természetesen mindezeknek a műveknek az ismertetésére nem vállalkozhatunk. Csak néhány olyan fontos alkotás értékelésére és bírálatára törekszünk, melyek erényei és hibái különösen tanulságosak, s melyek kellő megvitatásban és bírálatban még amúgy sem részesültek.

Már tárgyválasztásánál fogva is különös figyelmet érdemel a legújabb munkák közül Bóka László Ady-monográfiájának első kötete. Az Ady-kutatás, az Ady-filológia jelenlegi állása mellett úttörő vállalkozás egy részletes Ady-monográfia megírása. Jóllehet Bóka László könyve csak egy nagyobb mű első része, mégis kerek egész: Ady pályakezdesének bemutatása. Az érett Ady marxista vizsgálatának, értékelésének alapjait lerakta Révai József klasszikus értékű tanulmánya, azt az utat azonban, amelyet a költő a kis érmindszenti háztól az első nagy, „igazi” Ady-versekig megtett, tudományos módszerrel még senki sem tárta fel. Bóka könyve ezt a feladatot sikeresen oldotta meg: meggyőző képet festett Ady nagy költővé éréséről. Történeti és esztétikai fejlődést, a költő eszmei és formai érlelődését teljes egységben tudta megrajzolni, s ezzel példát mutatott irodalomtörténetírásunk egyik alapvető hibájának, a történeti elemzés és az esztétikai vizsgálat egymástól izolált, elszakított voltának kiküszöbölésére is.

Mégis, elolvasása után valami nyugtalanító érzéssel tesszük le a könyvet; a kép, amit kapunk, meggyőző, de sokszor inkább a meggyőző impresszióknak, mint a tudományos meggyőzésnek az erejével hat. A bizonytalanságnak ez az érzése csak kis mértékben származik a jegyzetek, bibliográfiai utalások sajnálatos hiányából, illetve a II. kötetre való halasztásából; oka mélyebben fekvő, a könyv egész tárgyalási módszerében rejtezik. Bóka fejtegetései helyesen Ady élete eseményeinek és írásainak időrendjében haladnak, de a kelletténél jobban tapadnak hozzá. Az Ady kibontakozásában szerepet játszó különböző tényezők bemutatása így széttöredezik, csak ott és akkor villan elő, ahol és amikor az Ady-életrajz adatai vagy valamely Ady-írás arra alkalmas, „apropos”-t nyújt. A könyv számos új, kitűnő megállapítása így gyakran az esetlegesség, az időrendben éppen sorra kerülő adatokhoz fűzött spontán reflexió benyomását kelti. Markáns

és plasztikus képet fest például Bóka Ady egyes írókortársairól, illetve elődeiről, mint például Thuryról, Bródyról, Makairól stb. ; a századforduló irodalmának egyes kérdéseit (mint például a városi költészet kialakulását, s az ezzel járó új forma jelentőségét) éleslátással elemzi : mindehhez Adynak az egyes írókkal kapcsolatos cikkei, megnyilatkozásai adtak ürügyet. Ezek az Ady-cikkek azonban különböző alkalmakkor, különböző időben születtek, s e cikkek keletkezési időpontja nem feltétlenül esik egybe Adynak az illető íróval kapcsolatos legdöntőbb élményének, az illető író hatása kezdeteinek idejével. Bóka módszere a szerzőt nem kényszeríti arra, hogy szembenézzen a fiatal Ady fejlődésével kapcsolatos minden problémával, sőt inkább arra csábít, hogy egyes olyan kérdések tárgyalását is mellőzze, melyekre pedig az életrajz vagy az írások adnak alkalmat. Természetesen így az olyan kérdések tárgyalása marad el, melyek bonyolultabbá, ellentmondásosabbá tennék a szerző által kialakított Ady-képet.

Az író-kortársak példájánál maradva, mint mondtunk, Bóka szép elemzést ad Makai Emilről abból az alkalomból, hogy Ady 1901-ben meleg hangon emlékezik meg róla. Bóka itt meggyőzően tárja elénk, hogy mi kötötte Adyt ehhez a harmadrangú költőhöz ; arról azonban nem hallunk, hogy Ady egy másik cikkében ugyanezt a Makait „léha törpeség”-nek nevezte : ennél a cikknél Bóka elkerülte a fejtegetésre kínálkozó alkalmat, mert Adynak ez a kijelentése nem illet bele az általa rajzolt Ady-portréba. De nyilván ezért maradt említetlenül az a körülmény is, hogy a korai Ady — cikkei alapján — nemcsak Thury és Bródy alkotásaiban vélte a jövő igazi magyar drámáját felvillanni, hanem Herczegh Ferenc Ocskay brigadérosában is. Ezért nem néz szembe a szerző például Ady nacionalista írásainak kérdésével, pedig a tárgyalt korszakban jó néhány ilyen akad, s ezekből elég világos képet lehet alkotni Adynak e kérdésben vallott, ekkor még téves nézeteiről. Böven szól például Adynak „Száz bújdosó család” című cikkéről, s méltatja az abban megnyilatkozó humanizmust és demokratizmust, de elhallgatja, hogy ez itt sovinizmussal vegyül. Persze e jelenségek figyelembevétele esetén nem lehetett volna Ady vegyeslakosságú szülőföldjének jellemzésekor már a könyv elején azt sejtetni, hogy Ady számára gyerekkora óta természetessé vált a különböző népek együttélése.

E jelenségek folytán a könyv nem mutatja be azon ellentmondások geneziséit, melyek kiéleződése robbantja majd ki Ady nagy líráját, hanem ehelyett valamilyen harmónikus, eszmeileg lépésről lépésre, következetesen tisztuló fejlődési utat rajzol. Bóka művének első kötete nem készíti elő azoknak az ellentmondásoknak a tárgyalását, amelyek meglétét Révai József oly meggyőzően bizonyította az érett Ady költészetében. Bóka László módszerében a polgári esszémodor egyes jelenségeinek továbbélését látjuk. Ebből az esszé-tónusból ered a tetszetős, de nem mindig pontos megfogalmazások, stíláriis fordulatok kultusza is.

Más erényeket mutat és más problémákat vet fel Waldapfel József könyve a magyar felvilágosodás irodalmáról. Ez az első kísérlet irodalmunk valamely korszaka marxista szintézisének megírására, s Waldapfelnek sikerült is elvi alapokon nyugvó képet rajzolnia a felvilágosodás magyar irodalmáról. Csak a legfontosabbat tartalmazza a könyv, mégis a teljes anyag feldolgozását, minden mozzanat mérlegelését érezzük mögötte. Elvi határozottsággal foglal állást Waldapfel a témával kapcsolatos ideológiai kérdésekben, és leszámol a magyar felvilágosodással kapcsolatos hamisításokkal, ellenséges nézetekkel. Vannak hibái a könyvnek, de az e korszakkal összefüggő minden további kutatásnak támaszkodnia kell e munkára.

Waldapfel könyve első részében összefoglaló képet rajzol a kor irodalmi mozgalmairól, törekvéseiről, majd a második részben a magyar felvilágosodás legnagyobb író-egyéniségeinek portréit rajzolja meg. Már Pándi Pál kritikája (Társadalmi Szemle, 1955 január) is utal arra, hogy „a tárgyalás módszerének ez a töreése nem éppen szerencsés megoldás”. Véleményünk szerint itt többről van szó, mint nem szerencsés megoldásról. Waldapfel azáltal, hogy a kor irodalmi mozgalmainak összefüggő bemutatását a kis írók ismertetésével kapcsolja össze, a legnagyobbakat pedig külön rekeszti, a kor bonyolult irodalmi folyamatait erőszakosan szétdarabolja, éppen a legnagyobbakat kiszakítja összefüggésükből, s így őket az irodalom szerves fejlődésén némileg kívülálló, magányos titánokként állítja elének. Bizonyos fokig nélkülözünk a tárgyalás szerves egységét az első szintetikus részben is, ahol a kor irodalmi kérdései valamilyen tipológiai módszerrel vannak külön fejezetekbe sorolva. Az anyag ilyen tárgyalásának kétségkívül van komoly haszna is, mert az olvasó a magyar felvilágosodás irodalmára vonatkozó legfontosabb tárgyi ismereteket, az egyes jelenségek, írók, művek tömör értékelését könnyen, gyorsan megtalálja a megfelelő fejezetben, vagy alfejezetben. Egy korszakmonográfia esetében azonban nem ez a legfőbb cél, ezért nem lehet helyeselni az anyagnak ezt a kissé mechanikus elosztását.

Ez a módszer ugyanis azt eredményezi, hogy a kor irodalmának történeti folyamata — a szerző szándéka és törekvése ellenére — nem domborodik ki, nem látjuk lépésről lépésre kifejlődni s egyre magasabbra ívelődni irodalmunk XVIII. századvégi nagy megújulását. Bármennyire is gazdag és mozgalmas anyagot mutat be a szerző, könyve mégis kissé statikus, állóképszerű benyomást kelt, amelyen belül eléggé elsikkadnak a felvilágosodás irodalmának időben egymásra következő szakaszai, „izületei”; s ahol a különböző jelenségek tárgyalásában valósággal feloldódik történelmünk 1790 tájára ki-mutatott nagy korszakhatára. A történetiség elve szenved sérelmet azáltal is, hogy az az író, akinek munkássága a felvilágosodás korában ugyan igen nagy jelentőségű, de aki még nagyobb szerephez jut a következő korszakban, s ezért a szerző módszere alapján nem ebbe a könyvbe helyezendő, egyszerűen kimarad. Kazinczyról van szó, aki-

nek fogsága előtti szerepéről csak futó utalásokon át értesülünk. Ez az eljárás ahhoz volna hasonló, mintha valaki a forradalmat előkészítő 1840-es évek irodalmát összegező monográfiából kirekesztené a Toldit azon a címen, hogy Arany munkásságának súlypontja a forradalom utánra esik. Waldapfel könyvében azonban nemcsak a kor hull sokszor darabokra, hanem az egyes írók munkássága is. Egy-egy író tárgyalásánál néha nem érezni az író belső fejlődését, mivel az egyes művek sokszor egymástól erősen izolálva kerülnek bemutatásra. Ahhoz, hogy a nagy alkotó egyéniségekről nem kapunk elég plasztikus és belső fejlődésüket világosan éreztető képet, hozzájárult az életrajznak a művektől való tankönyvekre emlékeztető különválasztása is. Mindezek alapján a nagy íróknak a történeti folyamatból való kiszakítását nehezen lehetne azzal indokolni, hogy erre az alkotó egyéniségek bemutatása végett volt szükség.

A fentiekből logikusan következik, hogy Waldapfel monográfiájában az esztétikai szempontok még a történetiekénél is nagyobb sérelmet szenvedtek. Az egyes irodalmi alkotásokat Waldapfel többnyire nem a tartalom és forma dialektikus egységében elemzi, hanem kizárólag társadalmi-történeti analízist ad, s ennek végén tesz csak néhány summázó megállapítást formai kérdésekről (lásd például Agis tragédiájának elemzését). A költemények tárgyalásánál ez sokszor szinte a tartalomnak idézetekkel tarkított elmondására vezet, a mondanivalót kommentáló néhány megjegyzés kíséretében. Ilyen módon az irodalom művészet-volta elhomályosul, s alig van különbség egy publicisztikai s egy szépirodalmi alkotás elemzése között. A művészi tükröződés külön törvényszerűségeinek gyakori szem elől tévesztése számos esetben nem okoz különösebb torzítást, mivel a felvilágosodás irodalma, illetve annak számos jelentékeny alkotása hangsúlyozottan gondolati, filozófiai fogantatású. Ilyenkor, mint például a Tariménes utazása esetében a csaknem kizárólag eszmei-tartalmi elemzés révén is lehet újat, érdemlegeset és jelentőset mondani. Az ilyen út azonban járhatatlan például a Lilla-daloknál. Itt csak esztétikailag lehetne megközelíteni a művet, s mivel ezt Waldapfel nem teszi, nem is tud jelentőségükhöz mértén foglalkozni ezekkel a versekkel.

Waldapfel József könyvének elsorolt sajtáságaiban — a szerző következetesen végigvitt marxista állásfoglalása ellenére is — mintha a pozitivisták örökség kísértene. A történeti folyamat széttöredezése, az ábrázolás statikus volta, a mélyebb esztétikai problémák megkerülése a pozitivisták irodalomtudományra volt jellemző. A pozitívizmussal természetesen ezeken felül még sok más, a felsoroltaknál jóval fontosabb és károsabb mozzanat is jellemezte, melyeknek semmi nyoma sincs Waldapfel könyvében. Nem elég azonban eszmeileg szemben állni a pozitívizmussal, meg kell szabadulni módszerének maradványaitól is.

Az eddigiektől különböző kérdések vetődnek fel marxista irodalomtörténetírásunk egy másik jelentős képviselőjének, Kardos

Tibornak a munkásságában. A régi magyar irodalomnak s különösen a XV. és XVI. századnak a kutatásában igen nagy érdemek fűződnek Kardos Tibor nevéhez. Az elmúlt években sorozatosan jelentek meg tanulmányai a magyar huszita irodalom, a humanizmus, a XVI. századi dráma stb. köréből, s ezek az írásai telve voltak bonyolult kérdések sikeres megoldásaival. A magyar irodalom jelenségeinek az európai irodalom összefüggésében való vizsgálata, a szóbeli irodalmi hagyomány tanulságainak állandó felhasználása a korábbi helytelen — főleg klerikális — ferdtések meggyőző cáfolata és a haladó népi hagyományok feltárására való következetes törekvés azt eredményezték, hogy tanulmányai, előadásai, termékeny feltevései révén e korszak több alapvető kérdése megnyugtató megoldásra jutott. Különösen jelentős ebből a szempontból *A huszita biblia keletkezése* című tanulmánya (Akadémia I. Oszt. Közl. 1953.), amely a marxista filológia egyik legjobb magyar alkotása. Kardos Tibor számos megállapítása, merész következtetése ugyanekkor vitákat, megokolt ellenvetéseket váltott ki, hozzájárulva ezzel a kérdések további tisztázásához.

Most van sajtó alatt Kardos kutatásainak összegezése, a magyar humanizmus történetéről szóló monográfiája. E monográfia nyújt majd egyedül biztos alapot munkássága megítéléséhez, eredményeinek és tematikus vonatkozásainak megvilágításához. Ebben a rövidesen megjelenő nagy munkában a szerző, hasznosítva a viták tanulságait is, bizonyára számos kérdést tisztábban, helyesebben tárgyal, mint az egyes rész tanulmányokban. Éppen ezért nem volna rendjén való ezen a helyen vitába szállni az utóbbi években megjelent cikkeinek néhány olyan megállapításával, nézeteivel, melyeket feltehetőleg ma már — sajtó alatt levő könyvében — szerzőjük sem vall. Egyik legutóbbi, számos érdekes új eredményt tartalmazó tanulmányával célszerű ez alkalommal is foglalkoznunk. Ez a tanulmány, mely *A régi magyar színjátszás néhány kérdéséhez* címen jelent meg (Akadémia I. Oszt. Közl. 1955.), véleményünk szerint egy helytelen koncepciót villant fel.

Kardos tanulmánya szerint a régi magyar dráma, elsősorban a vígjáték fejlődése, lényegében egységes, szerves folyamatot alkot a XV. századtól kezdve. Ebben a vígjátékirodalomban szerinte évszázadokon keresztül állandósultak a feudális társadalom bizonyos típusai, s latin nyelvűség vagy magyar nyelvűség, szóbeliség vagy írásbeliség nem korlátozza ennek a tipológiának az egységét. Mivel pedig a típusalkotás világnézeti kérdés, a dolgozat e különböző időben és viszonyok között keletkezett vígjátékoknak egyazon ideológiában való fogantatását sejteti. Irodalmunk e korszakában, helyesen korszakaiban, feudális, polgári és népi (szóbeli) irodalomról beszélhetünk; ekkor virágzik régi irodalmunk két legfontosabb haladó áramlata, a humanizmus és a reformáció, s ezek mindegyikén belül is számos, sokszor egymással egészen ellentétes irányzat állapítható meg.

A korabeli irodalomnak — a szerző által jól ismert — differenciált-sága és bonyolult osztálytagozódása természetesen ellentétben áll a humanista és reformációs, a latin nyelvű írott és népi szóbeli, a reformáció előtti és utáni stb. komédiák lényegileg azonos eszmei gyökeréről szóló felfogással. Ennek az ellentétnek az eltüntetése érdekében a tanulmány arra kényszerül, hogy mennél közelebb hozza egymáshoz, sőt valósággal egymásba olvassza a humanistát a népivel, illetve a humanizmust a reformációval, és hogy ne tulajdonítson elég jelentőséget a fejlődés egyes szakaszai között levő jelentős különbségeknek.

Nagy apparátussal igyekszik bizonyítani ennek során, hogy a „népi közvélemény” és „a haladó humanista irodalom” Mohács előtt szoros közelségben voltak, mivel mindkettőben megtalálható az oligarchák here életének, országvesztő politikájának az elítélése. A főurak kipellengérezése miatt Piso Jakab egyenesen „az úr forradalmi szatíráját” képviseli műveiben, Nagyszombati Márton pedig „a polgári-népi közös meggyőződést fejezi ki”. Ez a Jagello-kori humanisták műveiben megmutatkozó egyes pozitív elemek félreértése és túlbecsülése. Többségük — köztük a fentiek is — élesen szemben állt a nép mozgalmával, s az urakat bíráló szavaik gyökere az uralkodó osztályon belüli bonyolult frakcióellentétekben keresendő. Piso, Nagyszombati és társaik a feudális osztályérdekek szószólói, s így végső fokon a szintén humanista Werbőczivel vannak egy táborban, nem pedig Dózsa népével. A Jagello-kori humanista irodalom és a népi közvélemény ezért sehogy sem vonható egymás közelébe.

Hasonlóképpen torzítást eredményez a humanizmus és a reformáció összeolvasztásának gondolata is. A humanizmus és a reformáció között sok összefüggés van, s a magyar reformáció számos irodalmi alkotásában kimutatható a humanista eszmék és irodalmi formák jelentős szerepe. Ezek a kapcsolatok azonban nem szüntetik meg a kettő kibékíthetetlen ellentétét, a vallásos és a világi ideológia összeegyeztethetetlenségét. Kárdos Tibor jól tudja ezt — más írásai tanúszkodnak erről —, mégis a drámával kapcsolatos tételének bizonyítására — a humanista reformációs irodalmi művek számos hasonló vagy azonos jelenségéből kiindulva — akaratlanul is a vallás és a világi ideológia kibékítésének útjára téved, s a magyar reformáció egyik irányzatát, a Dávid Ferencét, egyenesen „humanista vallás”-nak nevezi.

A különböző irodalmi jelenségek bizonyos pontokon való egyezéséből a tanulmány még több helytelen megállapításra is jut, melyek közül csak egyet kívánunk még idézni: „Hogy a nép természetes törekvései szabadságra, egyenjogúságra (a cikk szerzőinek kiemelésé), embermértőságra, tehát a népi humanisztikus törekvések összetalálkoztak Hunyadi Mátyás céltudatos politikájával, hogy Mátyás király tervszerű irodalompartolásával olyan politikai költészetet és népies színjátszást hozott létre, amelyben állami célkitűzés, művelt ideológia, egybeforr a népi törekvésekkel, azt hiszem nem szorul további bizo-

nyitásra.” Abból a tényből, hogy a népnek és Mátyásnak a céljai bizonyos pontokon (a török elleni harc, az oligarchia megfékezése, az egyház bírálata) érintkeztek, súlyos tévedés arra következtetni, hogy a népnek a *szabadságra és egyenjogúságra* való törekvése is találkozhatsz, sőt összeforthat a feudális állam célkitűzéseivel. Ezért azt sem tarthatjuk elfogadhatónak, hogy Mátyás tudatosan, „tervszerűen” létrehozott egy feudális és népi törekvéseket egybeforrva hirdető irodalmat.

Az elmondottakat összefoglalva, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Kardos Tibor e tanulmányában túlbecsüli az irodalomnak, mint a felépítmény egyik részének relatív önállóságát, s a felépítmény-területből, illetve annak egyes jelenségeiből következtet a társadalomra. Eklektikusan összeválogatott irodalmi jelenségekből, a jelen esetben tipológiai hasonlóságokból, az osztályviszonyok konkrét és pontos elemzésének mellőzésével von le merész következtetéseket, alkotja meg koncepcióját. Mindez végső fokon a szellemtörténet módszerének továbbélése a marxista szándékú dolgozatban.

Három kiemelkedő marxista irodalomtörténészünk munkáinak, mint példának rövid ismertetését azzal zárhatjuk le, hogy a marxizmus—leninizmus ideológiájával való azonosulás még nem jelentette a marxizmus tudományos módszerének teljes érvényrejutását irodalomtörténetírásunkban. Vezető irodalomtörténészeinkben — az említettekben éppúgy, mint másokban — még túl sok elem él a korábbi polgári irányzatok módszertani örökségéből, annak ellenére, hogy e helytelen irányokkal tudatosan szembefordultak. Mindez a magyar irodalomtudomány elméleti, módszertani kérdéseinek tisztázatlanságára, bizonyos ideológiai gyengeségre vall.

V

A marxista irodalomtörténetírásunkban mutatkozó elméleti módszertani bizonytalanság mellett olyan nézetekkel is találkozhatunk, melyek akaratlanul is a marxista esztétika alapvető megállapításainak, központi kategóriáinak revíziójára vezettek.

Barta János *Jókai és a művészi igazság* (Irodalomtörténet, 1954. 401—407. old.) című nagy lelkesedéssel és tárgyismerettel megírt, Jókai művészi alkotó módszerének egyes vonásait újszerűen és hitelesen megragadó tanulmánya esztétikai bevezetésében burkoltan már régebben is fel-felbukkanó antimarxista nézeteket melegít fel és fejt ki sokoldalú részletességgel. Múlthatatlanul szükségét érzi annak, hogy „a »realizmus« műszó értelme és használata körül egy kis revíziót végezzünk” (402. old.), ugyanis a sok zavart okozó kettős szóhasználat: a realizmus egyrészt „egy állandó írói-költői módszer”, másrészt viszont „egy bizonyos korhoz kötött irodalmi irány, irodalmi fejlődés szakasza” (ugyanott) — a realizmus fogalmának ez a kettős

értelmű használata tovább nem tartható fenn. Barta kérdésfeltevése, kételyei szubjektíve is, objektíve is némileg indokolhatók: hazai irodalomelméleti-esztétikai kutatásunk ugyanis oly nagymértékben állította eddig előtérbe a külföldi irodalmak és írók műveinek vizsgálatát (ami még önmagában nem hiba) és ezzel összefüggésben oly nagymértékben mellőzte a magyar irodalom problematikájának elvi elemzését, hogy amikor éppen nemzeti irodalmunk egyes különleges sajátosságaival kapcsolatban megsokasodtak az elvi kérdőjelek, az egyértelmű válaszadás helyett a megfelelő előmunkálatok hiánya miatt szinte szükségszerűen jelentkezik tévelygés és bizonytalankodás. Ismételjük: Barta kételyei magyarázhatók, ám az általa kínált megoldási kísérlet semmiképpen sem menthető, mindenképpen tarthatatlan.

Nem fogadható el az a formulája, hogy a realizmus csak egyike az irodalmi irányzatoknak „amely a kapitalizmus korában bontakozik ki és a modern burzsoázia irodalmi törekvéseinek kifejezője, esetleg kulturális felépítményének része” (403. old.), tehát történeti kategóriaként a polgári korszakhoz kapcsolandó, és ezért el kell vetni a realizmus fogalmát a kapitalizmus előtti korok művészetével kapcsolatban. Ez az állítás nem a marxista esztétika elvi-módszertani alapjából: a dialektikus materializmus ismeretelméletéből, a Lenin által kidolgozott visszatükrözési elméletből indul ki, s így nem is tudja dialektikusan értelmezni a realizmus módszerének történeti és nem történeti jellegét.

„Nem történeti” kategória a realizmus abban az értelemben, hogy minden művészet minden korban az adott valóság sajátos tükrözése, s így tartalmi és formai sajátosságai, értéke csak azon mérhető le, mennyiben, milyen hűséggel tükrözi az adott valóságot, mennyiben reális, tehát az ábrázolt valóságnak megfelelő a kép és éppen ezzel összefüggésben: történeti kategória a realizmus annyiban, amennyiben a tükrözés jellege, a mű realitásának foka — a szubjektív tényező mellett — történeti feltételektől függ. Ennélfogva a művészet összes tartalmi és formai problémái — természetesen történeti megközelítéssel — csak a realizmus általános elméletén belül vethetők fel, csak mint a realista és antirealista irányzatok harcának egyes állomásai, fokozatai, mint a valóság hű vagy kevésbé hű tükrözésének, mély vagy kevésbé mély megragadásának, ábrázolásának sajátos esetei. Az esztétikát tudománnyá kategóriáinak, ítéleteinek objektív jellege teszi: nem utalhatjuk tehát a művészi igazság megítélését a realitás fokának, tehát valóság és mű viszonyának az esztétikai ítélet objektivitását biztosító vizsgálata helyett a szubjektívvisztikus önkénynek tág kaput nyitó élmény, sugalmazás stb. hatáskörébe; nem adhatunk esztétikai igazolást s ezáltal menlevelet a különböző dekadens, a valóságot eltorzító, meghamisító irányzatoknak olyanféle esztétikai-kritikai elvvel, hogy az írók és művet igyekeznünk kell — legalábbis első lépésként — „saját igénye szerint . . . megítélni”

(406. old.), vagy azzal, hogy tagadjuk a realizmus és a művészi igazság egybeesését.

Barta Jánosnak a polgári esztétikára jellemző koncepciója tehát nemcsak elméletileg hibás, mert a visszatükrözés révén jelentkező tartalom megítélésének objektivitását teszi eleve lehetetlenné, hanem — amint ez általában történni szokott — az írói gyakorlat számára is antirealista módszerek lehetőségét és igazolhatóságát rejti magában. A realizmus műszo értelmével kapcsolatos „revíziós” kísérlet tehát — akarva nem akarva — a marxista esztétika egyik legfontosabb kategóriájának revíziójává vált.

A marxista esztétika revíziójában még tovább megy Vajtai István, aki a szegedi Tiszatáj című folyóirat ezévi 1. számában *A költészet varázsa* címen foglalja össze kiindulópontját, érvelését és dokumentációját tekintve végső elemzésében antimarxista elveit. A tanulmány közlése ékesen szóló bizonyítéka azoknak a jobboldali elhajlásoknak, melyek a kultúra frontján az elmúlt két év során oly sok kárt okoztak.

A hiba nem abban van, hogy a dolgozat a marxista terminológiát félreérthető, körvonalatlan, gyakran meglehetősen kompromittált frazeológiával cseréli fel, hogy a költészetet mágiának nevezi, kozmikus izgalmakról, a végső dolgok látnoki megragadásáról beszél — bár ezek a kifejezések is nagyon zavarosak és zavart keltők. A fő hiba az alapkoncepcióban rejlik. Vajtai a szubjektum túlhangsúlyozásával, idealista felnagyításával a költészet hatásának forrását a sugalmazottságban, a végtelen izgatottságban keresi és találja meg, mi több: ebből következtet vissza a valóságra, az égés hőfokából rekonstruálja és ítéli meg a kor objektív problematikáját. Költő és társadalom, objektum és szubjektum viszonyában nem az adott valóságból, hanem pszichológista módon az élmény-kiváltotta érzelmek intenzitásából indul ki — törőlmetszett idealistaként. Ez az idealista, pszichológista szemlélet aztán olyan ítéletekben csúcsosodik ki, hogy Ady azért szocialista, mert végtelen izgalommal tud reagálni a társadalmi kérdésekre. Kosztolányi ellenben azért nem szocialista, mert az ő idegei nem bírják el Ady végtelen izgatottságát!

Vajtai helytelen elméleti alapvetése nemcsak a régebbi korok lírájával kapcsolatban vezet téves eredményekhez, hanem még inkább felszabadulás utáni költészetünk megítélésénél. Nem beszélve arról, hogy új, szocialista líránkat szinte sommásan elmarasztalja — az egyes sematikus jelenségek forrását abban látja, hogy a költők egyrészt nem vették figyelembe életünk morális szorongatottságát, másrészt menekültek felzaklatott énjük elől — felszínhez tapadásukkal a „búgó tárnák” baljóslatú morajlását akarván elhallgattatni! — Izgalom nélküli költészet ez — mondja Vajtai, s ebben nagyrészt — igaza is van, ha a kellő átéltség nélküli, sablonos versekre gondol. Ám magyarázata nép és párt, valóság és költészet oly nagyfokú szétválását, sőt ellentétbe kerülését sejteti, ami semmiképpen sem igaz, mi

több: egyenesen rágalom. Vajtai koncepciója alapján aztán természetes, hogy szocialista líránk „izgalom nélküli” verseinél többre becsüli a polgári individualista költészetet, melyet „éppen a nagy valló szenvedély tesz napjainkban is ösztönző erejű emberi dokumentációnak”.

Ugyancsak hibák, mégpedig a szorosabb értelemben vett politika terére átcsapó elvi hibák találhatók Juhász Géának az úgynevezett népi írók ügyében megindított perújító vállalkozásában. (*A népi írók*. Alföld. 1954. 4. sz. és *Néhány megjegyzés a népi írók vitájához*. Ugyanott. 1955. 3. sz.) Az 1953 júniusi párthatározat opportunistá, jobboldali eltorzítása, a Hazafias Népfront jellegének, funkciójának téves értelmezése következtében megnövekedett kispolgári hangulatok, az ideológiai liberalizmus eluralkodása magyarázhatja csak az olyan, elvileg talán meg nem fogalmazott, de a gyakorlatban eléggé általános érvényesülő nézetek, szemléletek zászlóbontását, mint amilyen az, hogy a kispolgári elemek, a kisárutermelő parasztgazdaságok támogatása a kisárutermelők kispolgári ideológiája számára is megadja a létjogosultságot.

Kétségtelen, hogy a két világháború közötti népies mozgalom irodalomtörténeti vizsgálata, nem utolsósorban a volt népi írók jelenlegi fejlődése szempontjából fontos és sürgős feladat, azonban ez a munka semmiképpen sem szűkíthető le irodalmi-esztétikai problémává — éppen egy olyan irányzat esetében, mely tudatosan kapcsolta össze az írói és politikai törekvéseket. Magában foglalja ez a módszertani elv természetesen a népiesek politikai és ezzel összefüggő művészi eltorzulásainak, a műveikben, ideológiájukban jelentkező osztálytartalmak differenciált elemzését is.

Juhász Géa vitaindítójának — mely éppen műfaja következtében sok kérdést nyitva hagy, vagy egyenesen fel sem vet — szervi, szemléleti hibája, hogy problémafelvetése, javaslatai nem a munkásparaszt szövetség, a dolgozó parasztság termelőszövetkezeti útra térésének perspektívájából fakadnak, szinte teljesen megragadnak a népies problematikán belül, s így — különösen néhány megjegyzésében — helyenként a népies-urbánus ellentét ingerült célzásokban jelentkező felújítására is vezetnek. A jószándékból fakadó kísérlet és a nyomában kibontakozó, nem túlságosan színvonalas vita nem vitte előbbre a népies mozgalom marxista értékelésének ügyét, s nem véletlenül részesült két volt „népies”: Ortutay Gyula és Darvas József részéről elutasításban. A merev visszautasítást azonban termékeny vitának, alapos kutató, elemző és értékelő munkának kell felváltania, hiszen a népiesek helye irodalmunk történetében még ma sem kellően tisztázott, s ennek következtében a két világháború közti irodalmunk egyes irányzatainak, alakjainak értékelése sem lehet meggyőző.

Irodalmi multunk egyes nagy alakjainak és műveinek értékelésében s általában a haladó hagyomány fogalmának értelmezésében is jelentkeztek a közelmúltban komolyabb hibák. Főleg a pártosság

szellemének gyengülése következtében alakulhatott ki és terjedhetett el a köztudatban például egy olyan Jókai-kép, mely irodalmunknak ezt a valóban kiemelkedő alakját a kritikátlan hódolat talmi dicsfényével vette körül s ezzel eltorzította, meghamisította Jókai művészetének lényegét. Az írói életmű és alkotó út ellentmondásainak, tévútjainak és zsákutcáinak elhallgatása vagy mentegetése helyett — mint ahogy Sötér István újabb, a hibás szemléletű megelőzőhöz képest összehasonlíthatatlanul alaposabb, pártos szenvedélyű Jókai tanulmánya (*Jókai útja*) bizonyítja — csak az eszmeileg-módszer-tanilag következetes, tudományos elemzés, a retusálás helyett a szökimondás vezethet hiteles, maradandó és ami ezzel egyértelmű: valóban nevelőhatású írói arcképhez. Hasonló jellegű hibák voltak tapasztalhatók *Az ember tragédiájá*-nak felújításával kapcsolatban, mikoris napilapjaink és folyóirataink üres hozsannázásaikkal csak fokozták, sőt alkalmasint ki is váltották az egészségesnek semmiképpen sem mondható Madách-lázat. Bár irodalomtörténészeink tartózkodtak *Az ember tragédiája* kritikátlan dicsőítésétől — abban, hogy a valóságnak egyáltalán nem megfelelő hamis Madách-kép él mégis a széles köztudatban, és hogy Madách művészetének értékelése mindmáig nem jutott nyugvópontra — elsősorban ők a felelősek.

A publicisztikában, egyes kötetek bevezetéseiben, emlékbeszédekben és más alkalmi műfajokban általában véve is tapasztalható volt olyan tendencia, mely az ideológiai éberség, a harcok állásfoglalás tompulását mutatta. A kellő irodalomtörténeti kutatások és értékelések hiányában gyakran ütötték fel fejüket — a június utáni időszakban — megengedhetetlenül liberális nézetek (különösen a Nyugat egyes költőivel kapcsolatban), eltorzítva a marxizmus és irodalmi örökség viszonyán belül a „kritikai átvétel” egységes követelményét és kaput nyitva a fenntartás nélküli átvétel opportunistá szemléletének. Így kerülhetett sor nacionalista ízü, túlzó értékelésekre, dekadens megnyilvánulások mentegetésére stb.

Az újabb irodalomtörténetírásunkban jelentkező elvi-politikai hibák összefüggése az 1953 júniusa utáni jobboldali hangulatokkal, irányzatokkal többnyire kézenfekvő — nem lenne azonban helyes pusztán ezek számlájára írni. Az opportunistá politikai gyakorlat és nézetek csak a kedvező légkört teremtették meg olyan téves koncepciók nyílt jelentkezéséhez, melyeknek gyökerei régebbre nyúlnak vissza, s a marxizmus—leninizmus nem eléggé mélyreható, alkotó elsajátításával, az egész világnézetet átható feldolgozásával kapcsolatosak.

VI

A marxizmus—leninizmus módszerének alkalmazása terén mutakozó fogyatékoságok és a marxizmus—leninizmus ideológiájától való elhajlások nem egyedüli hiányosságai a magyar irodalomtörténet-

frásnak. Szükséges ezért még néhány egészségtelen, káros jelenségre felhívni a figyelmet.

Nem vet jó fényt irodalomtörténetírásunkra — tisztelet a kivételnek —, hogy irodalmunkat túlságosan a „magyar globuson” belül szemléli. Az újabb évek irodalomtörténeti termése irodalmunkat nagyrészt európai összefüggéseiből kiszakítva tárgyalja, ezzel nem egyszer eltorzítja az arányokat, súlyos távlattévedéseket okozva. Irodalomtörténetírásunkat is egyre jobban fenyegeti a provincializmus, ami egyúttal irodalmunk egyes jelenségeinek nacionalista túlértékelésére is vezethet. Talán a polgári irodalomtörténetírást gyakran jellemző kozmopolitizmustól való félelem, fiatalabb kutatóknál a világirodalom, az idegen nyelvek nem kielégítő ismerete a forrása e fenyegető, s tudományunkat saját zsírjába fullasztó provincializmusnak. Külön meg kell itt említeni a környező népek irodalmainak, valamint a klasszikus orosz és szovjet irodalmak tanulságainak nem kellő felhasználását. Irodalmunk szoros kölcsönhatásban és gyakran nagyban hasonló társadalmi feltételek között fejlődött, mint a cseh, a szlovák, a lengyel, a román, a szerb és a horvát irodalom, ezen irodalmak egy részének jelentős multbeli termékei pedig egyenesen Magyarország régi területén, a magyar néppel közös országban keletkeztek. Az érthető, hogy a polgári irodalomtörténetírás nem törekedett ezen összefüggések kimutatására, vagy egyoldalúan csak a „magyar kultúrfölény” bizonygatása érdekében folytatott ilyes vizsgálatokat. Semmi sem menti azonban azt a tényt, hogy felszabadulásunk után tíz évvel e téren még alig történt valami, s hogy irodalomtörténeti munkáinkban e kapcsolatok ritkán jutnak szóhoz. Nem lehetünk megleégedve a klasszikus orosz és a szovjet irodalom hazai kutatásával s tanulságának alkalmazásával sem. Irodalomtörténetírásunk megújulásakor, s azután is éveken keresztül komoly erőfeszítések történtek az orosz és szovjet irodalom hazai kutatásának megindítása s a szovjet irodalomtörténetírás eredményeinek megismerése érdekében. Ez utóbbi célt az Irodalomtörténeti Dokumentációs Központ kiadványai eredményesen is szolgálják. Mégis az utóbbi másfél évben az ez irányú erőfeszítések nemhogy növekedtek volna, hanem inkább csökkentek; a szovjet tudomány friss eredményei jelenleg sokkal kevésbé mozgatják meg az irodalomtörténeti közvéleményt, mint néhány évvel ezelőtt.

Irodalomtörténészeink szélesebb körében — folyóirataink tanúskodnak erről — megfigyelhető valami tartózkodás a „nehezebb”, „bonyolultabb” kérdésekkel szemben. Bármennyire szükséges és helyes minden fontosabb irodalmi mű, minden irodalomtörténeti jelentőséggel bíró író feldolgozása és kutatása, nem mondható egészségesnek, hogy publikációinkban az egy műről vagy egy íróról szóló közlemények mellett alig akadunk bonyolultabb problémákat, elsősorban elvi kérdéseket, egy korszak átfogó problémáit felvető írásokra. Olyan munkák pedig, melyek a magyar irodalom egész fejlődését érintő

valamely elvi kérdés tisztázását tűzik célul, teljességgel hiányoznak. Összefügg ez irodalomtörténészeink túlzott specializálódásával, illetve egy korszakba ragadottságával. Legtöbb irodalomtörténészünk a magyar irodalom egy vagy két periódusára szűkíti tevékenységének körét, s igen nagy azoknak a száma, akik nem is érdeklődnek a korábbi vagy későbbi korszakokra vonatkozó kutatások iránt. Így sajnos arról beszélhetünk, hogy irodalomtörténetírásunk szinte korszakokra hull szét, s az irodalomtörténetírásunk vezető posztjain levő tudósok is inkább csak saját korszakuk ügyeit tartják szemük előtt, csak annak gondját veszik magukra. Marxista irodalomtörténetírásunknak nincs még Horváth Jánosa, aki egyforma tájékozottsággal és kompetenciával tudna hozzászólni irodalmunk bármely korszakának kérdéséhez.

Külön említést érdemel irodalomtörténészeinknek az aktuális irodalmi kérdésekben való állásfoglalása. Itt is éreztetni hatását a korszak-elzárkózás: irodalomtörténészeink egy része — régebbi korokkal foglalkozván — egyszerűen hozzá nem értését nyilvánítja a legújabb irodalom kérdéseiben. De a XX. századi irodalom, s pontosabban a két világháború közötti s a felszabadulás utáni irodalom kitűnő ismerői, irodalomtörténészei és kritikusai is nem egyszer tartózkodnak az aktuális élű vitákban való állásfoglalástól. Az Irodalomtörténeti Társaság, igen helyesen, aktuális irodalmi kérdéseket is vitára tűzött a közelmúltban, így a két világháború közti népi írók értékelését, valamint Juhász Ferenc költészetének kérdéseit. Mindkét vita sikertelen volt, mert még az e kérdésekkel közvetlenül foglalkozó specialisták is vagy nem jöttek el, vagy nem nyilvánították ki véleményüket. Így azután nem nyújt elég segítséget irodalomtörténetírásunk irodalompolitikai kérdések eldöntésében.

A korszakokban való elzárkózás természetesen az egészséges vitaszellem kibontakozásának is egyik akadálya. Arra nem volt példa az utóbbi években, hogy vezető irodalomtörténészeink valamennyien részt vettek volna egy bizonyos kérdés megvitatásában. Rendszerint csak egy részük vitázott, a többi pedig csak hallgatóként volt jelen, vagy — s ez a gyakoribb — távolmaradt. Az egészséges vitaszellem, a nyílt elvi bírálat hiányának egy másik oka az utóbbi időben — elsősorban hangadó irodalomtörténészeink körében — meghonosodott rossz közszellem. Egy-két évvel ezelőtt személyi ellentétek akadályozták a jó vitalégekört, a vitafelszólalások mögött gyakran személyi indulatok bújtak meg. Ez szerencsére kiveszében van, de e helyett valami „treuga Dei”, az egymás hibáival szembeni elnézés, az elvtelen és nem egyszer kétszínű udvariaskodás légrétege van kialakulóban.

A jelentős eredményekkel büszkélkedő, de súlyos hibákkal terhes magyar irodalomtörténetírás előtt nagy feladatok állnak. Haladó irodalmi hagyományaink feltárását és közkinccsé tételét, a haladó és forradalmi irodalmi hagyománynak népünk nevelésében való érvényesítését, a szocialista-realista irodalom kibontakozásának aktív támo-

gatását várja tőle népi demokráciánk és pártunk. Ezeknek a nagy feladatoknak a megvalósítására olyan irodalomtörténészekre van szükség, akik a marxizmus—leninizmus elméletét következetesen érvényre juttatják és tökéletesen elsajátítják tudományos módszerét, akik a személyi szempontokat félre téve, a nyílt és becsületes bírálat szellemében folytonosan magasabb színvonalra emelik munkájukat és kiküszöbölik az irodalomtudomány meglevő hiányosságait, akik állandó kapcsolatban vannak napjaink politikai és irodalmi problémáival, aktívan részt vesznek szocialista jelenünk és jövőnk építésében. Irodalomtörténészeink ezen az úton indultak el és minden lehetőség meg van arra, hogy szocialista tudósokká válva, a nagymúltú nemzeti tudományt felvirágoztassák.